АРХЕОЛОГІЯ

УДК 9.90.904
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/2.30

Рибчинський Н.-М. О.
https://orcid.org/0000-0002-7960-3714
Національний університет «Львівська політехніка»

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ У ФОРМІ СКАНСЕНУ

Мета роботи полягає у визначенні теоретико-методологічних та практичних принципів побудови комплексної функціональної моделі археологічних парків для середньовічних пам'яток України з метою їхньої ефективної ревіталізації, актуалізації та захисту від руйнації. Дослідження структуроване за трьома основними блоками: принципи історичної достовірності (застосування методу аналогів, верифікація археологічних джерел та використання автентичних будівельних матеріалів), ландшафтна інтеграція (максимальне збереження природного рельєфу та проєктування закритого фортифікованого простору) й експозиційні стратегії (активне впровадження AR-технологій та інтеграція прихованих цифрових рішень), а також базується на системному аналізі практичних кейсів вітчизняних об'єктів (зокрема, державного історико-культурного заповідника «Тустань»). Суть дослідження полягає у розробці та теоретичному обґрунтуванні цілісної функціональної моделі археологічного музею просто неба (скансену), яка базується на трикомпонентному синтезі наукової достовірності, методів експериментальної археології та інструментів сучасного музейного менеджменту. Модель ураховує розгалужене функціональне наповнення парку, що гармонійно поєднує науково-дослідну функцію (експериментальні програми, літні археологічні школи), розважально-освітню (фестивалі живої історії, інтерактивні квести, майстер-класи) та виставкову діяльність (інклюзивна навігація, відкриті лекторії), а також пропонує дієві механізми мінімізації ключових ризиків (безпекових викликів, складнощів утримання інфраструктури, забезпечення безбар'єрності для маломобільних груп населення та маркування зон фотофіксації). Доведено, що сучасний археологічний музей просто неба має функціонувати не лише як статична туристична локація, а як динамічна науково-експериментальна платформа, яка транслює автентичні цінності історичної спадщини, ефективно поєднує первинне археологічне джерело з науковою реконструкцією та гарантує сталий розвиток і популяризацію пам'яток у сучасному соціокультурному просторі.

Ключові слова: *ревіталізація, археологічні парки, середньовічні пам'ятки, скансен, охорона археологічних пам'яток.*

Постановка проблеми. Незважаючи на значний науковий інтерес до середньовічної археологічної спадщини України, значна частина пам'яток залишається законсервованою або перебуває у стані руйнації, що нівелює їхній потенціал як об'єктів культурної пам'яті. Традиційні методи музеєфікації часто не забезпечують належного рівня візуалізації та інтерактивності, через що складні археологічні структури залишаються малозрозумілими для пересічних відвідувачів.

Потреба у ревіталізації таких об'єктів вимагає пошуку нових експозиційних форм, які б дозволили не лише зберегти автентичні залишки, а й відтворити історичний контекст їхнього функціонування. Формат археопарку виступає одним з найкращих інструментів вирішення цієї проблеми, проте в Україні досі бракує цілісних

© Рибчинський Н.-М. О.., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

теоретичних розробок щодо створення саме археологічних музеїв просто неба. Сучасні проєкти часто реалізуються без належного наукового обґрунтування, що призводить до викривлення історичної правди на догоду комерційній привабливості. Крім того, відсутність вибудуваної функціональної моделі ускладнює процес проектування скансенів, які мають одночасно виконувати наукову, освітню та рекреаційну роль. Таким чином, актуальним завданням є розробка комплексної моделі ревіталізації середньовічної спадщини, яка б гармонійно поєднувала автентичність археологічного джерела з сучасними вимогами музейного менеджменту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження ревіталізації середньовічної археологічної спадщини через створення скансенів грунтується на перетині музеєзнавства, археології та урбаністики. Теоретичну базу функціонування таких об'єктів заклали праці європейських та вітчизняних фахівців, які розглядають такі музеї не лише як експозиційний простір, а як складну функціональну систему.

Так, Т. Лисюк та Д. Мірошніков, у статті «Скансени України – Інноваційний напрям музейного туризму» розглядають виключно етнографічні скансени як інноваційні типи музеїв. Дослідники звертають увагу на функціонал таких музейних закладів позиціонуючи їх як майданчики для відтворення народного побуту, проведення фестивалів, святкувань чи народних зібрань, а також як рекреаційні зони [3, с. 87].

Також до вивчення скансенів звертався А. Позняк. У статті «Скансени в умовах Російсько-Української війни: трансформація культурно-дозвіллєвих практик» він аналізує нові підходи у взаємозв'язках скансенів з громадськістю (з урахованням періоду пандемії та часу Війни за Незалежність» [5, с. 369].

Історію українських скансенів вивчав А. Данилюк. Він звертав увагу на історію виникнення етнографічних скансенів та принципи побудови експозиції. Автор подає детальну характеристику уже сформованим музейним комплексам [2].

Термінологія та класифікація археологічних парків проаналізовані в роботах П. Планеля та П. Стоуна (The Constructed Past: Experimental Archaeology, Education and the Public), де автори наголошують на важливості наукової достовірності при реконструкції середньовічних споруд [11].

Оскільки ревіталізація середньовічної спадщини часто передбачає відтворення втрачених об'єктів, ключове значення мають праці з експериментальної археології. Дослідження П. Й. Рейнольдса та сучасні звіти асоціації EXARC пропонують методики створення «живої історії», що є частиною функціональної моделі сучасного археологічного музею під відкритим небом [9].

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити принципи побудови функціональної моделі археологічних парків для середньовічних пам'яток України. Для досягнення мета визначено такі завдання:

1. Обгрунтувати ключові блоки проєктування скансену;
2. Сформулювати трикомпонентну функціональну модель;
3. Ідентифікувати ризики та виклики.

Досягнення окреслених завдань дозволять розробити та обґрунтувати цілісну функціональну модель археологічного музею просто неба (скансену), яка базується на трикомпонентному синтезі наукової достовірності, методів експериментальної археології та інструментів сучасного музейного менеджменту. Модель ураховує розгалужене функціональне наповнення парку, що гармонійно поєднує науково-дослідну функцію (експериментальні програми, літні археологічні школи), розважально-освітню (фестивалі живої історії, інтерактивні квести, майстер-класи) та виставкову діяльність (інклюзивна навігація, відкриті лекторії), а також пропонує дієві механізми мінімізації ключових ризиків (безпекових викликів, складнощів утримання інфраструктури, забезпечення безбар'єрності для маломобільних груп населення та маркування зон фотофіксації).

Виклад основного матеріалу. Розробка концепту сучасного археологічного спарку в Україні вимагає використання ряду методологічних принципів, які варто розділити на кілька блоків.

Перший блок стосується історичної достовірності. Етап проектування детермінується результатами комплексних історико-археологічних реконструкцій гіпотетичного вигляду фасадів та інтер'єрів. За основу варто брати як археологічні знахідки (рештки фундаментів, предметів побуту та ін.), збережені зразки з в цьому ж регіоні (або суміжних територіях) та, в деяких випадках зображення. Релевантними аналогами для верифікації архітектурних форм виступають: вежа-дзвіниця в Скиті Манявському (Івано-Франківська область, Україна) [8, с. 122] та забудова Золотої Вулиці у Празі (Чехія) [10]. Серед археологічних пам'яток реконструкції піддаються ті, що є найповніше вивченими, до таких можна зарахувати Мале Городище в Буську (Львівщина) [7], Тустань

(Львівщина) [6], Зелена Липа (Буковина) [4] та Звенигород (Львівщина) [1].

Наступним кроком є створення *правдивого* середовища, адже будівлі не просто розташовуються в межах виділеної території, а визначають певний тип поселень (селище, городище місто та ін.). Такий підхід дозволить пересічним відвідувачами створити цілісне уявлення про побут людей тієї чи іншої епохи. Такий підхід важливий тим, що будівлі найкраще розкриваються в середовищі у якому вони колись були споруджені. Це створить комплексне уявлення у відвідувачів про те, як відбувалось життя в населених пунктах Середніх Віків.

Ще одним елементом, що стосується створення автентичного простору є *використання оригінальних природніх матеріалів*. Це дозволить уникнути відчуття штучності (бутафорності) середовища. До таких матеріалів зараховуємо: камінь, дерево, глину та матеріали, що знаходяться в окремому регіоні.

Другий блок стосується використання середовища де розташовані реконструкції та простору який вони формують. При спорудженні такого туристичного об'єкту варто досягнути мінімального втручання в антропогенний ландшафт та не здійснювати суттєвих змін. Це створить цілісне уявлення про функціонування людських середньовічних поселень у різних географічних умовах. До прикладу, якщо ділянка має ухил, не потрібно її вирівнювати, а потрібно розташувати об'єкти так, щоб вони найбільш гармонічно вписувались у наявне середовище.

Вдалою ділянкою для археологічного парку буде та, що вже розташована на *наявному туристичному маршруті*, що веде до оригінальної археологічної чи історичної пам'ятки, або ж біля уже наявного туристичного об'єкту[1]. В такому випадку відвідувачі зможуть отримати комплексний досвід відвідування пам'ятки, ознайомитись з оригінальними артефактами в місцевому музеї та побачити реконструкції під відкритим небом.

Важливим елементом спорудження музею під відкритим небом є *закритий простір*. Це означає, що кожна локація обмежується кільцевою фортифікацією. Такий підхід має експозиційну цінність, так як може показати різноманіття фортифікаційних споруд. Також, це сприятиме утворенню безпечного та контрольованого середовища[2].

Третій блок стосується експозиції. Сьогодні, одним з ключових елементів я приховане *використання сучасних технологій*, щоб збільшити кількість інформації, яку відвідувач може отримати та додати атрактивності. Це може бути створення спеціального додатку для смартфону чи використання AR-технологій[3]. Прикладом таких проектів є релізовані командою Тустані: додатки Тустань Гід та TustanAR[4].

Варто пам'ятати, що *скансен є інструментом для досягнення результату*, а не самоціллю. Він повинен підтримувати сталий потік відвідувачів та розвивати науковий експериментальний напрям.

Об'єкти такого типу, окрім експозиційної функції повинні транслювати *цінності* важливі для команди, що його створює. Це додає ваги і пам'ятці, біля якої існує археологічний парк та формує світогляд відвідувачів, команди та послідовників.

Функціональна модель археологічного. Для такого об'єкту притаманна кілька взаємопов'язаних функцій, жодна з яких не може бути виділена в основну. В першу чергу варто розглянути **наукову функцію**. Вона передбачає можливості для науковців: археологів, істориків та археологів проводити власні дослідження та залучати спеціалістів з суміжних дисциплін. Для реалізації цієї функції необхідно створити можливості через декілька компонентів.

Основою наукових досліджень є *експериментальна програма*, що проводяться в умовах найбільш наближених до реальних. На основі цих досліджень можна визначити напрямки розвитку археопарку, появу нових споруд та розвитку *розважальної* та *виставкової* функцій. Серед напрямів експерименту можуть бути: автентична кухня, сільське господарство, традиційні ремесла, будівництво, військова справа, інженерна справа. Результатом будь-яких досліджень має бути наукова публікація, що дозволить ввести результати дослідження в науковий обіг.

Будь-яка наукова діяльність протебує фінансових стимулів. Вирішенням цієї проблеми може бути через створення грантової програми, що надаватиме ресурси для досліджень необхідних для розвитку скансену.

Окремим напрямом може бути літня школа для студентів. Це створить умови для поповнення та розширення команди дослідників та працівників.

[1] Сам по собі археологічний скансен не може бути туристичним об'єктом. Повністю він розкриється лише біля оригінальної пам'ятки.

[2] Мова іде про зменшення імовірності крадіжок та вандалізму, а також про безпеку відвідувачів. Частковим вирішенням проблеми може бути замаскована система відеонагляду.

[3] AR – Augmented Reality, Доповнена Реальність.

[4] Додаток доповненої реальності розроблений для відтворення вигляду наскельної фортеці Тустань у селі Урич Львівської області.

Наступним напрямом є **розважальна функція**, що передбачає варіативний набір послуг для відвідувачів. Сюди зараховуємо майстер-класи, квести для відвідувачів, костюмовані тематичні екскурсії, фотозони та фестивалі. Можливість виготовити річ з природніх матеріалів власними руками за допомогою майстра завжди притягує відвідувачів та створює ажіотаж. Квести дозволять організувати активний відпочинок, отримати ексклюзивне видовище, що не доступне для широкого загалу. Фотозони варто маркувати окремо та розміщувати в місцях з видовим розкриттям на об'єкт, який супроводжує скансен.

Окремим блоком варто розглянути історичні фестивалі, адже коли парк «оживає» та наповнюється людьми в костюмах того історичного періоду, що і споруди, то таке середовище створює унікальне видовище для відвідувачів та викличе бажання повернутись туди під час наступних масових заходів.

Третя функція – **виставкова**. Це напрям орієнтований на широкий загал відвідувачів, що має на меті поширювати знання про ту епоху, що відтворюється цим музеєм. Сюди зараховуємо формування експлікаційних дощок, на яких розміщується базова інформація про конкретну будівлю (що це за будівля, для чого призначалась, час коли будувати тим чи іншим чином). Особливою складністю пов'язаною з донеасенням такої інформації є інклюзія, адже окрім звичайного тексту варто враховувати потреби з вадами зору і викласти інформацію ще й шрифтом брайля.

Для більш детальної інформації про період та розташування медіа-контенту варто використовувати QR-коди. Це дозволить зменшити кількість та розмір експлікаційних дощок, а також розмістити програми доповненої реальності (AR), аудіогіди та ін.

Під час фестивалів чи інших масових заходів варто організовувати лекторії у окремо відведеному під це місці. Там запрошені експерти, у популярній формі зможуть розповісти відвідувачам цікаві факти пов'язані з реконструйованим періодом історії.

Ризики та виклики ревіталізації. У випадку спорудження скансену команда неодмінно зіткнеться з рядом проблем. В першу чергу це збільшення кількості площі, яку необхідно обслуговувати, як наслідок виникає потреба розробки довгострокової стратегії фінансової грамотності. Також зросте кількість персоналу, що буде тягнути за собою додаткові витрати та необхідність у забезпеченні інструментами, матеріалами та технікою. Також, необхідно подбати про розширення парку транспорту для утримання великої кількості будівель.

Окремим викликом постане безпека. Для того, щоб убезпечитись від вандалізму, крадіжок та інших злочинів буде необхідно збільшити кількість охорони та встановлення систем відеонагляду.

Для того, щоб відвідувачі змогли знайти музей під відкритим небом та зорієнтуватись у ньому необхідно встановити додаткове ознакування, що стилістично буде поєднане з наявним, але, в одночас не виділятиметься серед загальної атмосфери музею під відкритим небом.

Одним з найбільших викликів буде організація доступу для маломобільних груп, що передбачає спеціальні покриття для доступу людей на кріслах колісних, батьків з дитячими візочками та тактильні вказівники для людей з вадами зору.

Висновки. У підсумку можемо зазначити, що ефективна ревіталізація середньовічної археологічної спадщини України через формат скансену вимагає дотримання трьох базових принципів: *історичної достовірності*, *ландшафтної інтеграції* та *сучасних експозиційних стратегій*.

Сучасні українські середньовічні скансени повинні ґрунтуватись на трикомпонентній функціональній моделі, відповідно функціоувати як рівноважна та багатовекторна система, яка одночасно реалізує: науково-дослідну, розважально-освітню та виставкову діяльності.

Життєздатність скансену залежить від здатності команди завчасно адаптувати модель до ключових викликів: забезпечення фізичної безпеки та відеонагляду, розробки стратегії фінансової сталості для утримання розширеного штату й транспорту, а також створення повноцінного безбар'єрного середовища для маломобільних груп населення.

Таким чином, археологічний музей просто неба повинен сприйматися не як статична туристична атракція чи комерційна бутафорія, а як динамічна науково-експериментальна платформа. Вона забезпечує сталий розвиток пам'ятки, транслює автентичні історичні цінності та органічно поєднує первинне археологічне джерело з вимогами сучасного музейного менеджменту.

Інформація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Список літератури:

1. Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція) / наук. ред. Войтович Л. В. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2014. 532 с.
2. Данилюк А. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 104 с.
3. Лисюк Т., Мірошніков Д. Скансени України – інноваційний напрям музейного туризму. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. № 1 (1). С. 86–95. DOI: https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2023.1.09
4. Пивоваров С. Городище другої половини XIV ст. в с. Зелена Липа на Буковині. *Археологія та давня історія України*. 2010. Вип. 1. С. 365–370.
5. Позняк А. Скансени в умовах Російсько-Української війни: трансформація культурно-дозвіллєвих практик. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 1 (9). С. 366–372. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.47
6. Рожко М. Тустань – давньоруська наскельна фортеця. Київ : Наукова думка, 1996. 238 с.
7. Стеблій Н. Я., Довгань П. М. Проблематика стіжкових городищ на Волині (за матеріалами археологічних досліджень на Малому городищі у Буську Львівської області). *Археологія і давня історія України*. 2022. Вип. 3. С. 499–508. DOI: 10.37445/adiu.2022.03.33
8. Чень Л. Архітектурно-просторовий устрій Хрестовоздвиженського монастиря у Маняві (Великого Скиту Манявського) XVII–XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : серія «Архітектура»*. 2021. № 2 (6). С. 118–126. DOI: https://doi.org/10.23939/sa2021.02.118
9. Reynolds P. J. Ancient Farming. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.
10. Salfellner H. Zlatá ulička. Praha : Vitalis, 2019. S. 88.
11. Stone P., Planel P. (eds.) The Constructed Past: Experimental Archaeology, Education and the Public. London : Routledge, 1999.

Rybchynskyi N.-M. O. FUNCTIONAL MODELING OF MEDIEVAL ARCHAEOLOGICAL HERITAGE REVITALIZATION THROUGH THE OPEN-AIR MUSEUM FORMAT

The goal of the study is to define the theoretical, methodological, and practical principles for constructing a comprehensive functional model of archaeological parks dedicated to medieval sites in Ukraine, aiming for their effective revitalization, preservation, and defense against destruction. The research is structured around three key blocks: principles of historical authenticity (employing the method of historical analogies, verifying archaeological sources, and utilizing authentic building materials), landscape integration (preserving the natural topography and designing an enclosed, fortified space), and exhibition strategies (actively implementing AR technologies and subtle digital solutions), all grounded in a systematic analysis of Ukrainian case studies, notably the Tustan State Historic and Cultural Reserve. The core of this research lies in developing and substantiating a holistic functional model for an open-air archaeological museum (skansen), founded on a three-component synthesis of scientific accuracy, experimental archaeology methods, and modern museum management tools. The model incorporates a multifaceted functional structure that harmoniously combines research activities (experimental programs, summer archaeological schools), educational entertainment (living history festivals, interactive quests, workshops), and exhibition functions (inclusive navigation, open lecture spaces), while proposing effective mechanisms to mitigate key risks, such as security threats, infrastructure maintenance challenges, accessibility for mobility-impaired visitors, and designated photography zones. It is demonstrated that a modern open-air archaeological museum must function not merely as a static tourist destination, but as a dynamic research platform that conveys authentic heritage values, integrates primary archaeological sources with scientific reconstruction, and ensures sustainable development.

Keywords: *revitalization, archaeological parks, medieval sites, open-air museum, protection of archaeological sites.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.10.2026